

Царьова І. В.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

У статті проаналізовано особливості вживання термінології криміналістичних експертиз. Зосереджено увагу на вивченні структурного складу, типізації термінів криміналістичних експертиз. Наголошено, що невизначеність термінології та відсутність єдиного підходу до позначення різних видів експертиз ведуть до різночитань та неузгодженості під час проведення слідчих дій та слухання справ у судах. Уніфікація терміносистеми криміналістичної експертизи є однією з основних умов правильного розуміння спеціалізованого тексту, що є базисом прийняття відповідного рішення під час розслідування певного злочину. Виокремлення групи термінів відбувається на основі здатності спеціальних наукових лексем утворювати цілісну систему, показником якої є наявність системних зв'язків на основі співвіднесеності лексичного значення кожного зі складників. Специфічність формування термінології «криміналістична експертиза» зумовлює використання в складі її терміносистеми значної кількості термінів суміжних галузей знань: юридичної, судочинної, правознавчої, а також природничо-математичних, інженерно-технічних і гуманітарних дисциплін. Нормативні вимоги системності щодо термінів криміналістичної експертизи мають певну специфіку, яка полягає в тому, що, крім упорядкування в загальній системі зазначених наук, терміни повинні також логічно вписуватися в систему базових та суміжних наук кримінально-правового циклу. Процеси розвитку й становлення мови експерта особливо виразні на сучасному етапі – етапі утворення української юридичної термінології, а саме, судово-експертної термінології (через різні історичні обставини – русифікація, полонізація, запозичення). Визначено основні особливості їх граматичної будови та кількості складників.

Ключові слова: лексема, лексика криміналістичної експертизи, термін, терміносистема криміналістичної експертизи, структурний тип аналітичних термінів криміналістичної експертизи.

Постановка проблеми. Сучасні теоретичні та практичні завдання криміналістики вимагають від фахівців уваги до лінгвістичних проблем, які постають під час наукових досліджень криміналістичної діяльності. Теорія неспроможна уникнути свого термінологічного апарату – мови науки, оскільки термінологія – це мовна форма предметного висловлювання думки. В основі природної мови існує створення тих чи тих термінів, символів, зрозумілих у конкретній галузі наукового знання. На відміну від природної мови вони наділені необхідними для наукового пізнання чіткістю та однозначністю.

Стан і умови боротьби із сучасною злочинністю вимагають вирішення нових завдань перед криміналістикою. Спеціальна лексика криміналістичної експертизи має досить різноманітний склад і незвичний характер свого вираження, що потребує опрацювання її системних зв'язків. Необхідним, на нашу думку, у дослідженні семантико-значеннєвих зв'язків термінологічної системи криміналістичних експертиз є роз-

криття сутності категорій «поняття» і «термін», які не є тотожними. Поняття – це відображення об'єктивної дійсності в її суттєвих ознаках. Термін уособлює поняття відповідно до знакової форми, є його носієм, зовнішнім символом [1]. Тому категорія «термін» є вужчою і практично відображає короткий зміст більш широкого у своєму розумінні «поняття» (визначення або дефініції).

Терміносистема криміналістичної експертизи на сьогодні дедалі частіше стає самостійним об'єктом дослідження, адже стандартизація лексемного апарату криміналістичної експертизи є надзвичайно важливим процесом для розуміння специфіки, структури та семантики криміналістичної термінології взагалі. Уніфікація терміносистеми криміналістичної експертизи є однією з основних умов правильного розуміння спеціалізованого тексту, що є базисом прийняття відповідного рішення під час розслідування певного злочину. Водночас криміналістична експертиза обслуговує різноманітні аспекти, насамперед відіграє функцію інструмента вирішення кола

завдань, що пов'язані з розслідуванням механізму й умов скоєння злочинів. У її складі вагома кількість розділів: «методологія криміналістики, криміналістична техніка, слідча тактика, методика розслідування окремих видів злочинів» [2, с. 21]. До системи тактичних дій, що використовуються задля вирішення механізму злочину, належить криміналістична експертиза.

Специфічність формування термінології «криміналістична експертиза» зумовлює використання в складі її терміносистеми значної кількості термінів суміжних галузей знань: юридичної, судочинної, правознавчої, а також природничо-математичних, інженерно-технічних і гуманітарних дисциплін. На нашу думку, уніфікація термінології (приведення до однаковості термінів) криміналістичних досліджень в цей час будується завдяки наслідуванню домінуючої теорії судової експертизи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вироблення теоретичних засад української термінології криміналістичних експертиз та впорядкування поняттєвого апарату важливим підґрунтям стали наукові праці: Н. Артикуци, В. Атаманчука, Р. Белкіна, Л. Гапонової, В. Радецької, В. Шепітька, О. Юрчук. Вивчаючи юридичну мову з різних позицій, учені формують об'єктивне цілісне розуміння специфіки, складу, структури терміносистеми криміналістичних експертиз.

Постановка завдання. Законодавство України потребує забезпечення всіх правових галузей унормованою юридичною термінологією. Терміни криміналістичних експертиз є досить поширеними у практичній діяльності Національної поліції України та потребують особливої уваги, адже їх неправильне використання може стати причиною хибного сприймання і розуміння контексту, зокрема висновку експерта, і лінгвістами практично не досліджувалися. У статті послуговуємося розглянути особливості вживання термінології криміналістичних експертиз.

Виклад основного матеріалу. Уніфікація терміносистеми криміналістичної експертизи потребує відбору того терміна, що найбільше відповідає позначуваному поняттю. Виокремлення групи термінів відбувається на основі здатності спеціальних наукових лексем утворювати цілісну систему, показником якої є наявність системних зв'язків на основі співвіднесеності лексичного значення кожного зі складників [3].

В експертній практиці та криміналістичній літературі спостерігаються різні підходи до використання спеціальних термінів та визначення

понять. У термінологічних словниках з криміналістики та судової експертизи під *переклеюванням фотографії* розуміється «спосіб підробки документа, що полягає у повній або частковій заміні фотографії на особистому документі фотографією іншої особи». Зовсім інший сенс у цей термін вкладають, коли зазначають «повторне приклеювання світлин, що відклеїлася, на те ж місце». Для виключення можливості двозначного тлумачення понять та визначень потрібна конкретизація термінологічного та поняттєвого апарату. Висновок про факт переклеювання фотографії повинен бути сформульований так, щоб слідчому, суддям було зрозуміло, чи має місце заміна фотографії, або фотографія була наклеєна на документ двічі. Інтегрований характер криміналістичних знань передбачає виникнення проблем стандартизації термінів, тому для їх вирішення необхідно використовувати досвід лінгвістичного обґрунтування вживання термінів.

Вагомим напрямком у галузі термінознавства криміналістичної експертизи є інвентаризація термінів, що складається з трьох самостійних видів: упорядкування, стандартизації термінів та термінологічного редагування.

Вимоги до упорядкування термінів можна подати схематично (див. *Схема 1*)

Поява та подальше використання нових термінів криміналістичної, судової експертизи має обов'язково скасовувати використання раніше наявних понять, адже полісемія (від грец. *πολυσημεία* – «багатозначність») не дозволить її адекватно сприймати або передавати необхідну інформацію в теорії, практичній діяльності. На сторінках наукової та навчальної літератури, у процесуальних документах одночасно продовжують застосовувати терміни, як «почеркознавство» та «графологія», «фоноскопична експертиза» та «фонографічна експертиза», «одорологічна експертиза» та «ольфакторна експертиза», «загальна теорія судової експертизи» та «експертологія» та ін. У 80-х роках у межах трасологічної експертизи був сформований новий розділ – «мікротрасологія», визначено її предмет, об'єкти, сформульовані поняття, розв'язувані завдання при дослідженні мікрооб'єктів. Іноді нове дуже успішно пояснюється через старе, вже знайоме та науково визначене, наприклад, запроваджено поняття «зброєзнавство».

Системність термінів засвідчує те, що всі терміни певної мови і тим більше самостійної галузі знання взаємопов'язані між собою [4, с. 48]. Такі елементи термінологічної системи «пов'язані

Схема 1. Нормативні вимоги упорядкування термінів

один з одним на понятійному, лексико-семантичному, словотвірному (дериватологічному) та граматичному рівнях» [3]. Іншими словами, термін вказує на зв'язок між поняттями і визначає місце поняття, що виражається терміном серед інших понять.

Не володіючи спеціальною термінологією, експерти іноді використовують довільні визначення. Наприклад, у висновках експертів можна знайти фрази «на внутрішній стороні верхньої обкладинки паспорта...», «на внутрішній стороні нижньої обкладинки паспорта...». Правильно в таких випадках використовувати поліграфічні терміни – «передній форзац» та «задній форзац».

Про важливість та необхідність дотримання вимог системності часто згадується і на сторінках наукової літератури, присвяченої актуальним проблемам криміналістики та загальної теорії судової експертизи. Зазначимо, що нормативна вимога системності щодо термінів криміналістичної експертизи має певну специфіку, яка полягає в тому, що, крім упорядкування в загальній системі зазначених наук, терміни повинні також логічно вписуватися в систему базових та суміжних наук кримінально-правового циклу (кримінальний процес, кримінальне право, кримінологія та інших) і навіть відбивати ставлення, у разі потреби, до технічних, економічних, науково-природничих та інших наук (у разі нових термінів, зумовлених виникненням нових знань чи технологій, запозичення яких застосовується при розкритті та розслідуванні злочинів).

Правильність терміна є нормативною вимогою – відповідність до мовних правил побудови та вживання. Термін експертиза в досліджуваній термінологічній системі є одним із базових і виступає *гіперонімом* для восьми видових груп, що об'єднані одним родовим поняттям:

1) експертиза → лінгвістична експертиза мовлення → лінгвістична експертизи писемного мовлення → лінгвістична (авторознавча) експертизи писемного мовлення;

2) експертиза → технічна експертиза документів → технічна експертиза документів і їхніх копій;

3) експертиза → криміналістична експертиза → технічна експертиза документів → технічна експертиза документів друкувальних пристроїв;

4) експертиза → криміналістична експертиза → технічна експертиза документів → технічна експертиза грошових банкнот;

5) експертиза → криміналістична експертиза → експертиза зброї та слідів і обставин її використання → балістична експертизи;

6) експертиза → криміналістична експертиза → експертиза зброї та слідів і обставин її використання → експертиза травматичної зброї;

7) експертиза → криміналістична експертиза → експертиза зброї та слідів і обставин її використання → експертиза пневматичної зброї;

8) експертиза → криміналістична експертиза → експертиза зброї та слідів і обставин її використання → експертиза холодної зброї.

Ще однією нормативною вимогою є *нейтральність терміна*. Форма висловлювання терміна

не повинна містити будь-якої експресивної або стилістичної спрямованості, нести негативне або позитивне значення.

Основною нормативною вимогою для термінів криміналістики та загальної теорії судової експертизи виступає *стислість*. Термін повинен володіти такою ознакою хоча б з тієї причини, що він легко запам'ятовується, до того ж стислість сприяє його ширшому теоретичному і практичному застосуванню. Логічно можна припустити, що вимога стислості може суперечити іншій вимозі «точності», проте на практиці це не завжди так [7].

Схарактеризуємо поняття «*сліди*» у криміналістичній термінології. До слідів застосування вогнепальної зброї відносяться: *стріляні снаряди, гільзи, пижі; сліди, що утворюються на стріляних кулях і гільзах; частки речовин, що виникають під час згоряння пороху, і викидаються з каналу ствола під час пострілу; сліди-ушкодження від снаряда на перешккоді; відкладення кіптяви пострілу на тілі* (найчастіше – руках) *особи, яка стріляла, на гільзах, кулях, на частинах зброї*. Існують *додаткові сліди пострілу* – це наслідки дії порохових газів, їх тиску, полум'я тощо.

Аналізуючи вимоги стислості стосовно термінологічного апарату криміналістичної експертизи, відзначимо, що сучасна термінологія має досить широкий набір термінів-словосполучень простої і складної структур. Разом із поняттям «*електронні докази*» (electronic evidence), наприклад, часто застосовують поняття «*цифрові докази*» (digital evidence). Оскільки на законодавчому рівні ці поняття ще не окреслені, їх використовують паралельно. Серед доказів (ст. 84), а також речових доказів (ст. 98) чинний КПК України *електронних (цифрових) доказів* або *доказів в електронній формі* не передбачає. Ускладнена термінологія застосовується, передусім, з метою уточнення поняття [3], тому виникають складні багатоструктурні комбінації. Уважаємо, що для термінів криміналістичної експертизи вимога стислості повинна застосовуватися в тих ситуаціях, коли це негативно не вплине на його точність. Науковці і практики слушно використовують поняття «електронні докази», «цифрові докази», «докази в електронній формі», «електронні відображення». Разом з тим, останнім часом з'явилося це одне поняття – «*віртуальні докази*» – такий, що може або має виявлятися за певних умов; можли-

вий, уявний, здатний заступати собою що-небудь; який не має фізичного втілення або відрізняється від реального, наявного, такого, що існує (ВТСУМ). Тому *віртуальний доказ* – це такий, якого не існує в реальності.

Як нормативну вимогу виділяють також здатність терміну до деривації (від латинського слова *derivatio* – відведення, відхилення). Ця вимога особливо важлива для наукової мови, оскільки деривативність (словотворча можливість) терміна забезпечує основу лексичної системності терміносистеми [4].

Українська термінологічна система криміналістичної експертизи – це специфічне системне поєднання спеціальних лексем зазначеної галузі, що за походженням своїм має досить неоднорідний характер. Зазначене зумовлюється своєрідним становищем власне криміналістичної експертизи в системі криміналістичної сфери знань. До видів криміналістичних експертиз входить: почеркознавча та авторознавча; технічна експертиза документів; балістична; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів; наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодієвих і отруйних речовин); біологічна [5, с. 24]. У практиці судово-криміналістичних експертиз виокремлюють й інші види. Зазначений перелік видів криміналістичних експертиз не є сталим, оскільки з розвитком наукового пізнання у майбутньому можливе додання нових видів досліджень, що будуть відповідати потребам дослідження умов та механізму вчинення нових видів злочинів.

Висновки і пропозиції. Процес стандартизації терміносистеми криміналістичної експертизи на сьогодні потребує подальшого ретельного вивчення, а окремі її складники – аналізу з погляду нормалізації, стандартизації та кодифікації.

Список літератури:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 463 с.
2. Салтевський М. В. Криміналістика. Підручник : у 2-х ч. Ч. 1. – Харків : Консум, Основа, 1999. 416 с.

3. Царьова І. В. Термінологічний характер словосполучень у мові Кримінального кодексу України. *Термінологічний вісник: Зб. наук. пр.* Київ. Інститут української мови НАНУ, 2019. Вип. 5. С. 206–212.
4. Царьова І. В. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура. Дніпро : ЛПРА, 2020. 446 с.
5. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український). За ред. акад. НАН України В.Я. Тація. Харків : Право. 2001. 560 с.
6. Gizbert-Studnicki T. Język prawny a język prawniczy. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego. Prace prawnicze.* Krakow : PWN, 1972. Z. 55. S. 264.
7. Tsareva I. V. Systematically-functional aspect of law derivation. *Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU. (Romania, Baia Mare, September 20–21, 2019).* Romania, Baia Mare, 2019. P. 79–82.

Tsareva I. V. INVENTORY OF FORENSIC EXAMINATION TERMINOLOGY

The article analyzes the peculiarities of using the terminology of forensic examinations. Attention is focused on the study of the structural composition, typification of the terms of forensic examinations. It is emphasized that the uncertainty of terminology and the lack of a unified approach to the designation of various types of expertise lead to misunderstandings and inconsistencies during investigative actions and hearing cases in courts. The unification of the terminological system of forensic examination is one of the main conditions for the correct understanding of the specialized text, which is the basis for making an appropriate decision during the investigation of a certain crime. The isolation of a group of terms is based on the ability of special scientific lexemes to form a coherent system, the indicator of which is the presence of systemic connections based on the correlation of the lexical meaning of each of the components. The specificity of the formation of the terminology “forensic examination” determines the use of a significant number of terms from related fields of knowledge as part of its terminology system: legal, judicial, jurisprudential, as well as natural and mathematical, engineering and humanitarian disciplines. The normative requirements of systematicity regarding the terms of forensic examination have a certain specificity, which consists in the fact that, in addition to being organized in the general system of the specified sciences, the terms must also fit logically into the system of basic and related sciences of the criminal law cycle. The processes of the development and formation of the language of an expert are particularly pronounced at the modern stage – the stage of the formation of Ukrainian legal terminology, namely, judicial expert terminology (due to various historical circumstances – Russification, Polonization, borrowing). The main features of their grammatical structure and the number of components are determined.

Key words: *lexeme, vocabulary of forensic examination, term, term system of forensic examination, structural type of analytical terms of forensic examination.*